

SCHARLE ÁGOTA

Önfoglalkoztatás, munkanélküliség és családi kisvállalkozások Magyarországon

Az önfoglalkoztatási ráta növekedésének egyik oka a kibővült lehetőségekben, a szolgáltatások iránti kereslet növekedésében, másik oka pedig abban kereshető, hogy a munkanélküliség növekedésével a munkavállalók bizonyos csoportjai egyre nehezebben tudnak alkalmazottként elhelyezkedni. Kevés az empirikus adat arról, hogy melyik hatás dominált Magyarországon a kilencvenes években. A KSH munkaerő-felméréseinek adatait felhasználva, a munkanélküliség veszélyének hatását, illetve azt vizsgáltuk, hogy a családi vállalkozások mennyiben segíthetik a fizetett munkát nem találó egyének önfoglalkoztatóvá válását. Az eredmények arra utalnak, hogy az állás kínálat csökkenése ösztönözhetette a nők önfoglalkoztatóvá válását, de nem feltétlenül a családi vállalkozásokon keresztül, a férfiak önfoglalkoztatására viszont alig volt hatással.*

A kilencvenes évek elején a csökkenő foglalkoztatás és növekvő munkanélküliség mellett nagyon gyors ütemben nőtt Magyarországon az önfoglalkoztatók száma, valamint az aktív keresőkön belüli aránya. A növekedés egyik oka a gazdasági rendszerváltással hirtelen kibővült lehetőségekben, a szolgáltatások iránti kereslet növekedésében, másik oka pedig abban kereshető, hogy a munkanélküliség növekedésével a munkavállalók bizonyos csoportjai egyre nehezebben tudtak alkalmazottként elhelyezkedni. Az eddigi empirikus kutatások arra utaltak, hogy inkább a keresleti oldal húzóereje volt a meghatározó, bár a munkakínálati oldal szerepe erősebb lehetett, mint más kelet-európai országokban, ahol a munkanélküliség nem nőtt olyan gyorsan és nem ért el olyan méreteket, mint Magyarországon.

Ebben a folyamatban a családi vállalkozások közvetítő szerepet játszhatnak, amennyiben olyan családtagoknak teremtenek munkahelyet, akik máskülönben nagyon nehezen találnának fizetett alkalmazást. A kisvállalkozások körében végzett több magyarországi adatfelvétel jelezte már, hogy a családi kapcsolatok fontos szerepet játszhatnak a vállalkozások megszervezésében és működésében. Mégis keveset tudunk arról, hogy vannak-e jellemző eltérések a családtagokat foglalkoztató és a más alapon szerveződő vállalkozások között, akár a vállalkozás méretében, a tevékenység jellegében vagy az alkalmazott munkaerő-felhasználási stratégiáiban.

Tanulmányunkban egyrészt azt vizsgáljuk, hogy az egyéni tulajdonságok, illetve a

*A tanulmány az OTKA T025549. számú kutatása keretében készült. (A téma címe: Önfoglalkoztatás a kilencvenes években, a kutatás vezetője: Czako Ágnes.) Köszönöm Czako Ágnes, Köllő János, Nagy Gyula, és Stephen J. Nickell minden ötletét, tanácsát és segítségét. A cikk semmilyen módon nem tükrözi a PHARE ACE álláspontját, azért egyedül a szerző felel.

munkanélküliség egyénekenként meghatározott veszélye hogyan befolyásolja az önfoglalkoztatás, illetve az alkalmazotti státusz betöltésének valószínűségét. Másrészt arra keressük a választ, hogy a munkanélküliség ugyanúgy hat-e az önfoglalkoztatásra férfiak és nők, illetve egyedül, valamint családi vállalkozásban dolgozó önfoglalkoztatók esetében.

Az önfoglalkoztatás és a munkanélküliség makroszintű összefüggése

Makroszinten az önfoglalkoztatási ráta értelmezhető a kereslet (üzleti lehetőségek) és a kínálat (vállalkozási hajlandóság) egyensúlyaként (*Earle–Sakova* [1999]). Magyarázó változóként a kereslet oldalán szerepelhet a szolgáltatások iránti kereslet, a technológiai fejlettség szintje, az intézményi és gazdasági környezet (szerződés-kötési gyakorlat, adórendszer, infláció és kamatlábak), kínálati oldalon pedig a munkanélküliségi ráta, a nők gazdasági aktivitása, kulturális hagyományok, vállalkozóvá válóknak nyújtott kormányzati segélyek. Az önfoglalkoztatási ráta hetvenes évek végétől tapasztalt növekedését Nyugat-Európában sokan a keresleti oldalon történt elmozdulásokkal, például a szolgáltatások iránti kereslet növekedésével magyarázták (*Parker* [1996], *Ács és szerzőtársai* [1994]).

A munkanélküliségi ráta a keresleti és a kínálati oldal felől is befolyásolhatja az önfoglalkoztatás szintjét. Egyfelől, amennyiben a magas munkanélküliség általános gazdasági válság következménye, a piaci lehetőségek beszűkülésével a belépés és a meglévő vállalkozások túlélési esélye is romlik, vagy másképpen: az önfoglalkoztatók iránti kereslet csökken. Másfelől, a magas munkanélküliség az alkalmazottkénti elhelyezkedés lehetőségének beszűkülését is jelzi, ami az önfoglalkoztatás kínálati oldalú bővülését eredményezheti.

Az OECD országainak 1966 és 1996 közötti időszakra vonatkozó paneladatait vizsgálva, *Blanchflower* [1999] országonként eltérő nagyságú, de – Izland és Olaszország kivételével – mindenütt negatív összefüggést talált a munkanélküliségi ráta és az önfoglalkoztatás szintje között. Kelet-Európára vonatkozóan az önfoglalkoztatás és a munkanélküliség összefüggésével két empirikus tanulmány foglalkozik részletesen. *Köllő–Vincze* [1999] román és magyar kistérségi aggregált adatok alapján azt vizsgálta, hogy az önfoglalkoztatás növekedése összefügg-e a foglalkoztatottság csökkenésével, illetve a foglalkoztatás későbbi bővülésére milyen regionális eltérésekkel reagált az önfoglalkoztatási és a munkanélküliségi ráta. A szerzők arra az eredményre jutottak, hogy Magyarországon az önfoglalkoztatás növekedésében nagyobb szerepet játszott az üzleti lehetőségek bővülése, mint a munkanélküliség növekedése, illetve a munkaerő-kereslet csökkenése. *Earle–Sakova* [1999] hat kelet-európai országban végzett egyéni kérdőíves felmérés adatait felhasználva, arra kereste a választ, hogy az önfoglalkoztatóként, illetve alkalmazottként elérhető jövedelmek egymáshoz viszonyított aránya mennyiben magyarázza az önfoglalkoztatás valószínűségét, illetve az önfoglalkoztatási ráta országonkénti alakulását. Feltételezésük szerint, amennyiben az önfoglalkoztatók jövedelme magasabb, mint az alkalmazottaké, és ez a jövedelemkülönbség meg növeli az önfoglalkoztatás valószínűségét, ez azt igazolná, hogy az önfoglalkoztatás növekedését inkább keresleti (az üzleti lehetőségek kibővülése), mint kínálati (a munkanélküliség növekedése) tényezők alakították. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a kilencvenes évek elején az önfoglalkoztatóvá válás döntésében, illetve az önfoglalkoztatási ráta alakulásában nagyobb szerepet játszottak a kibővült lehetőségek, mint a munkaerőpiac beszűkülése, bár Magyarországon a kínálati oldal erősebb lehetett, mint más országokban.

Az önfoglalkoztatás választása az egyén szintjén

A kisvállalkozás létrehozására és működésének leírására a nyugat-európai szakirodalomban általában két megközelítés használatos (*Storey–Atkinson* [1993]). Az egyikben az *egyén* a vizsgálódás tárgya: arra keresik a választ, hogy milyen egyéni motivációk vezettek a vállalkozás elindításához, vagy arra, hogy a vállalkozás sikerét (illetve bukását) mennyiben magyarázzák meg az egyén tulajdonságai és lehetőségei. A másik megközelítésben a vállalkozásra irányul a figyelem: a *vállalkozás* indulásának okait és körülményeit, illetve a fennmaradását segítő vagy hátráltató tényezőket igyekeznek feltárni.

Az első, munkaerő-piaci megközelítésben például a fizetett alkalmazottkénti elhelyezkedés lehetősége, a munkanélküliség költségei és előnyei, az önállóvá válás lehetőségei és relatív előnyei (az alkalmazotti státushoz képest), kulturális jellemzők, a családban öröklött minták és a felhalmozott pénz- és kapcsolati tőke szerepelhetnek magyarázó változóként. A második, vállalat-gazdasági megközelítésben a tőkepiac, a kamatlábak, valamint a piaci verseny lehetnek a meghatározó tényezők.

A munkaerő-piaci megközelítést követő empirikus tanulmányok többsége arra az eredményre jut, hogy az alkalmazottakhoz képest az önfoglalkoztatók között nagyobb a férfiak és az idősebbek aránya, és nagyobb valószínűséggel dolgoznak az építőiparban, a kereskedelemben vagy a mezőgazdaságban (*Curran és szerzőtársai* [1989], *Blanchflower–Oswald* [1991]). A szülők vállalkozása és az etnikai hovatartozás is növelheti az önfoglalkoztatás valószínűségét (*Taylor* [1994], *Curran és szerzőtársai* [1989], *Oswald* [1992]). Egyes kutatások szerint az önfoglalkoztatók fontosabbnak tartják a függetlenséget, mint az állásbiztonságot (*Blanchflower–Oswald* [1991], *Taylor* [1994]). A korábban átélt munkanélküliség szerepére vonatkozóan különböző szerzők más és más, egymásnak gyakran ellentmondó eredményeket közölnek (*Oswald* [1992], *Taylor* [1994]).

A kisvállalkozóvá válás motivációit vizsgáló magyarországi tanulmányok többnyire az önfoglalkoztatás munkaerő-piaci modelljét alkalmazzák, ha nem is mindig explicit módon. Különböző szerzők más-más változók jelentőségét hangsúlyozzák. Így például *Mizsei* [1992], *Róna-Tas* [1994], *Czakó–szerzőtársai* [1995], *Kuczsi–Makó* [1996] és *Róbert* [1999] a személyes adottságokat, a kapcsolati tőkét és a családi minta szerepét emeli ki, míg *Laky* [1996], [1998], illetve *Bartlett–Hoggett* [1996] a fizetett munkaalkalmak hiányát és a munkanélküli lét hátrányait hangsúlyozzák. *Earle–Sakova* [1998] a már említett felmérés adatait felhasználva becülik meg, hogy az egyéni tulajdonságok hogyan befolyásolják az önfoglalkoztatás, az alkalmazotti státus és a munkanélküliség valószínűségét. Lényeges különbséget mutatnak ki az önfoglalkoztatók és a munkanélküliek csoportja között. *Gábor* [1994] az átalakulási válság hatását, a zárt munkaerőpiac és a korábbi vállalatközi kapcsolatok gyors leépülésének következményeit vizsgálja, amelyek hozzájárulhattak a „túl kicsi és túl sok” magánvállalkozás létrejöttéhez.

A családi vállalkozás lehetséges előnyei – hátrányai

A családi vállalkozások irodalma a vállalkozóvá válás döntésével kevésbé foglalkozik; inkább arra keresi a választ, hogy mi indokolja a család és a vállalkozás összefonódását. Ezért egyrészt a családi vállalkozás kulturális és társadalmi környezetét, másrészt azt vizsgálja, hogy a családtagok bevonása hogyan hat a vállalat belső működésére.

Wilken [1979] – az 1950-es és 1960-as években publikált tanulmányokat összefoglalva – a családi vállalkozásokat az iparosodás korai szakaszára véli jellemzőnek. Ebben a közegben a vállalkozás a család jólétét szolgálja, tőkebevonáskor a rokonságra támaszkodik, és vezető feladatokkal családtagokat bíz meg. Ez a családi vállalkozás nem képes

élni a gazdasági környezet változásaiból adódó lehetőségekkel, így a gazdasági fejlődés és növekedés kerékkötőjévé válhat.¹ A család visszahúzó erejére az egyes szerzők más és más magyarázattal szolgáltak. Az okok között szerepeltek például a sajátos vezetési módok, különösen a nem családtag szakemberek bevonásától való óztkodás, a generációk közötti együttműködés nehézségei, a vezetési vagy szakmai képességek átadásának (öröklésének) esetlegessége vagy az, hogy a család biztonsága fontosabb, mint a kockázatvállalással elérhető üzleti haszon.

A kisvállalkozások 1970-es évektől megfigyelt másodvirágzását magyarázandó, az önfoglalkoztatás és a családi vállalkozások kutatásában is új szempontok merültek fel. Az utóbbi évek irodalma elsősorban két olyan országgal foglalkozik, ahol a fejlett, erősen specializált, piaci versenyre épülő gazdaságban is virágzik a családi vállalkozás: ezek Olaszország és Japán.² Mindkét ország irodalma a családi vállalkozások sikerét tárgyalja, és kevesebb figyelmet szentel a lehetséges hátrányoknak.

Az olasz családi vállalkozásokban a család támogatja tagjait, gazdasági hanyatlás idején munkát ad a fiataloknak, és segít összeszedni a kezdéshez szükséges tőkét. Az összetartás ugyanakkor nem jár együtt elszigeteltséggel: a kisvállalkozások fogékonyak, nyitottak az új technológiákra. *Bagnasco–Sabel* [1995] szerint az egy háztartásban élő kiterjesztett család és az erős helyi közösség mellett a heterogén (nem csak egy ágazatban jelentkező) iparosodás, a politikai és vallási hagyományok, a társadalmi konszenzuson alapuló kooperáció (horizontális integráció) és a versengés sajátos egyensúlya is szükséges feltételei lehetnek az olaszországi ipari körzetek sikerének. *Invernizzi–Revelli* [1993] a családi és szomszédsági kapcsolatok kiterjedt hálózata mellett a város és kistelepülések közötti fejlett cserekapcsolatok és a helyi közösségek összetartásának jelentőségét hangsúlyozza.

Japánban a család értelmezése inkább a szolidaritás, a lojalitás és az engedelmesség alapelveinek elfogadásán, mint a vérségi kapcsolaton alapul (*I-Ching* [1991]). A gazdasági hatékonyság fontosabb, mint a rokonsággal szembeni kötelezettségek. A vállalat vezetése paternalisztikus, de nem a családtagokat előnyökhöz juttató részrehajlás, hanem a dolgozók iránti hosszú távú felelősségvállalás jellemzi. A siker gyakran emlegetett lényeges – az olasz modelltől eltérő – összetevője a vállalatok, vállalatcsoportok erős vertikális integrációja.

Ram–Holliday [1993] szerint a család egyszerre lehet erőforrás és korlátozó tényező. A családi kapcsolatokon keresztül megbízható munkaerőhöz jut a vállalkozás, a családi ajánlás egyfajta fegyelmező erővel is bír, az ilyen munkaerő nagy rugalmassággal alkalmazható, stabil és fegyelmezett. Ugyanakkor a vállalkozás vezetője esetenként „kötelességének” érezheti, hogy akkor is alkalmazásba vegyen egy családtagot, elengedje szabadságra, kölcsönt adjon neki, ha erre szigorúan vett gazdasági oka nincs. A kényszerek és előnyök eleyéből egyfajta „egyeztetési paternalizmus” alakulhat ki, és ez jellemezheti a családi vállalkozás működését.

Kucz [1998] a család szerepét a közösségben uralkodó értékrendtől függőnek tételezi fel. E szerint az olyan kultúrákban, ahol erős a családi összetartás, és a megszokott

¹ Max Weber már a század elején leszögezte, hogy a vállalkozás és a tulajdonos háztartásának szétválása a kapitalista gazdálkodás kezdetét jelző, meghatározó jelentőségű mozzanat (*Weber* [1992]). A családi vállalkozások elleni későbbi kritikák egy része erre az elméleti tételre támaszkodik.

² A család szerepe a gyorsan fejlődő ázsiai országok kisvállalkozási szektorában is erős, de párhuzamos vonni csak nagy óvatossággal vagy egyáltalán nem lehet, minthogy a család ázsiai fogalma jelentősen eltérhet annak európai értelmezésétől, és a piaci környezet is igen különböző (*Hamilton* [1991]). A Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában élő ázsiai emigráns közösségek gazdasági sikereit is gyakran tulajdonítják az atyafisági kapcsolatok jó működésének, a család összetartásának, a vérségi kapcsolaton alapuló bizalomnak (*Ram–Holliday* [1993]).

életvitel fő szervező ereje nem a gazdasági racionalitás, ott a család befolyása a vállalkozásra inkább kedvezőtlen. Míg ott, ahol összetartanak a családok, és erős a gazdasági racionalitás, inkább kedvezően hat a vállalkozás működésére. Modelljében például a kelet-közép-európai paraszti kultúrát az erősen integrált család és erős gazdasági racionalitás mezőjében helyezi el.

Az önfoglalkoztatás hazai irodalmában a család legtöbbször mint segítség jelenik meg: a tágabb családtól kapott kölcsön segíti az induló vállalkozót, családi kapcsolatokat felhasználva épül ki a vállalkozás gazdasági kapcsolatrendszere, és a családtagok bevonása biztosítja az olcsó és megbízható munkaerőt.

A *Czakó* [1997] által vizsgált mintában az 1993-ban működő vállalkozások 17 százalékában dolgoztak együtt házaspárok. Azokat a cégeket tekintve, amelyeket az 1993-as adatfelvétel működőként regisztrált és a későbbi, 1996-os is életben talált, már 32 százalék volt ez az arány. A túlélők körében 64–75 százalék azoknak az aránya, akiknek a vállalkozásában valamilyen formában valaha dolgoztak rokonok. A rokonokra is építők aránya majdnem minden vállalkozási kategóriában kisebb a megszűnt vállalkozások között, mint a tovább működők körében. A túlélési esélyeket külön is megvizsgálva azonban *Czakó* [1999] azt találta, hogy más változók hatását kiszűrve a családtagok bevonása nem növeli szignifikánsan a cég fennmaradásának esélyét.

A család szerepe összefügghet azzal is, hogy mely ágazatban működik a vállalkozás. *Vajda* [1996] szerint a mikrohitellel indított vállalkozások körében 14 és 33 százalék között mozgott azoknak az aránya, amelyben több családtag is részt vett, és rendre magasabb volt az olyan munkaigényes tevékenységekben, mint a vendéglátás, a mezőgazdaság és a kereskedelem.

A családtagok bevonását nemcsak a háztartásban adott munkaerő kihasználása, hanem a megbízhatóság is indokolhatja. *Laky* [1998] úgy látja, hogy „az egyéni vállalkozók foglalkoztatási készségét századok óta azonos értékek szabályozzák”, nevezetesen, hogy először a családon belül keresnek segítséget, attól tartva, hogy az idegen nem lesz megbízható a munkában, konkurenciává válik, nem bízhatják rá a pénztárat stb.

Feltételezhetjük, hogy a családban vagy tágabb közösségben kialakult vállalkozási hagyományokat a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók nagyobb eséllyel tudták átadni a fiatalabb nemzedékeknek. A rendszerváltás előtti második gazdaságban ugyanis általában nem volt jellemző a családi vállalkozás (vagy legalábbis nincsenek erre vonatkozó adatok), a mezőgazdaságban viszont igen. *Gábor* [1985] szerint a háztáji és kisegítő gazdaságokban különösen nagy volt a hivatalosan számon tartott inaktivitás; a munka java részét nyugdíjasok és családi segítők vagy háztartásbeliek végezték el.

Ez a hagyomány azonban nem feltétlenül segíti a profitszerzésre és növekedésre orientált vállalkozói attitűd megerősödését.³ *Hofer* [1994], az ötvenes és a hatvanas évek paraszti gazdálkodásának jellemzőit vizsgálva, olyan „morális ökonómiát” ír le, amelyben a gazdaság egésze a családért van, viszont a család fogyasztásának is határokat szab a gazdaság. Az ebben a hagyományos paraszti kultúrában gyökerező gazdasági magatartást nem annyira a növekedés igénye vezérli, mint inkább az emberi és anyagi tőke újratermelése. *Gábor* [1994] szerint a hetvenes évektől egyre bővülő háztáji gazdálkodás sem a klasszikus vállalkozói racionalitáson alapult: fogyasztásorientált szemlélettel, a szabadidő alulértékelésével, valamint kockázatkérülő piaci magatartással igyekezett igazodni a politikai és gazdasági feltételekhez. Kétséges tehát, hogy ezek a gyökerek mennyiben ösztönöznek vállalkozásra a kilencvenes években. *Spéder* [1997] a háztartásgazdaságot egy 1995-ös, észak-magyarországi mintán vizsgálva, azt állapítja meg, hogy az 1992 és 1994 közötti időszakban az önellátás mértéke nőtt, míg a piacra termelés egyre kevesebb háztartásra koncentráldott. A piacra termelés

³ Erről a feltételezésről lásd bővebben *Szelényi* [1988] és *Gábor* [1990].

(a csak vagy főleg önellátásra termeléshez képest) a nagyobb településeken és a fiatalok között volt gyakoribb – ahol a hagyomány szerepe feltehetően kisebb.

Laky [1998] a kisvállalkozások növekedésének egyik korlátjaként éppen a háztartás és üzlet összeolvadását, a növekedés helyett a fogyasztásra, családi felhalmozásra orientált szemléletet jelöli meg. Nem utal arra, hogy ez a szemlélet feltétlenül erősebb lenne a családi vállalkozásokban, a gondolatmenet mégis felveti azt a gyanút, hogy a család és a vállalkozás összefonódása hátráltató tényező is lehet.

Egy további kétség is felmerülhet, nevezetesen, hogy a családra hagyatkozás mennyiben segíti vagy inkább hátráltatja a tágabb kapcsolati hálók megerősödését. Gábor R. István többször is felhívta a figyelmet a vállalatok közötti együttműködés fejlődésének fontosságára, illetve ennek hiányára (Gábor [1990], [1994]). Stark [1992] is azt hangsúlyozza, hogy a vállalkozást a szűkebb környezete – az adott település, a kapcsolati hálóban elfoglalt helye – legalább annyira meghatározza, mint a vállalkozó egyéni tulajdonoságai. Azt is megállapítja viszont, hogy a rendszerváltás idején a kistermelők hálózatai korlátozottak, koordinálatlanok voltak, túlságosan is elkülönült családokhoz kapcsolódtak, gyenge volt a horizontális integráció. Kemény [2000] ugyanakkor úgy látja, hogy a családi kapcsolatoknak lehet ugyan szerepe, de a vállalatok horizontális kapcsolatait sokkal inkább az adott piac kooperációra készítő vagy azt nem igénylő jellege, a piac stabilitása (a szereplők azonosak, és a megrendelők nem játsszák ki őket egymás ellen), illetve a cégek szakmai felkészültsége (ami többféle feladat ellátására és így többirányú együttműködésre is alkalmassá teheti őket) határozza meg.

Az önfoglalkoztatás és a családi vállalkozás meghatározása az Elár munkaerő-felmérésben

A kisvállalkozásokról szóló magyarországi extenzív kutatások általában cégnyilvántartásból vett mintát vizsgáltak, és inkább a vállalkozás, mint a vállalkozóként dolgozók jellemzőinek leírása volt a céljuk.

Kutatásunk egy másik, egyénekre vonatkozó adatforrásra épült. A KSH 1992 óta negyedévenként felvett reprezentatív munkaerő-felmérését használtuk, amely a munkaképes korú lakosság teljes köréről szolgáltat adatokat. Ebben a megközelítésben az önfoglalkoztatást úgy vizsgáljuk, mint a munkaerő-kínálat egy bizonyos formáját – mint az alkalmazotti státus egyik alternatíváját. A munkaerő-felmérés adatai egyrészt lehetővé teszik, hogy a vállalkozók egyéni jellemzőit összevegyük más (alkalmazotti, munkanélküli, inaktív) csoportokéval, és a minta nagysága az önfoglalkoztatáson belüli csoportok külön vizsgálatát is megengedi. Másrészt, mivel ugyanarra a népességre vonatkozóan több évre szolgáltat összehasonlítható adatokat, időbeli folyamatok követésére is módot ad.

A vállalkozók csoportját munkaerő-piaci aktivitásuk alapján különítettük el: így ide tartozik mindenki, aki maga szervezi meg saját és alkalmazottai foglalkoztatásának feltételeit. Azokat tekintettük vállalkozónak (önfoglalkoztatónak), akiket a KSH ELAR munkaerő-felmérésében foglalkoztatottként vettek számba, és *főállásukban* az önálló (egyéni vállalkozók), a kft.-ék és más társas vállalkozások tagjai vagy a segítő családtagok kategóriájába soroltak.

Két ponton térünk el a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) ajánlásától.⁴ Egyrészt

⁴ Az ILO szerint önfoglalkoztatónak számítanak a nem jogi személyiségű kisvállalkozások dolgozó tulajdonosai, a saját számlára dolgozók, a szervezetek dolgozó tagjai, a segítő családtagok, a felsoroltak által alkalmazott szakmunkástanulók és az alkalmi munkások.

nem soroltuk az önfoglalkoztatók közé a szövetkezeti tagokat és az alkalmi munkásokat, abból a megfontolásból, hogy a munkaviszony jellege esetükben inkább alkalmazotti, mint társtulajdonosi. Másrészt nem vettük figyelembe a vállalkozás méretét, tekintettel arra, hogy erre nincs mindig adat – a magánvállalkozásokban foglalkoztatottak száma viszont csak kevés esetben lépi túl a kisvállalkozást a középestől elválasztó határt.⁵

A munkaerő-felmérés adatait felhasználhatjuk a családi vállalkozások vizsgálatára is: a KSH munkaerő-felmérésében a munkaképes korú lakosság mintáját ugyanis háztartásonként kérdezik meg, így az egyén és a vele egy háztartásban élők együtt vizsgálhatók. A háztartás fogalma szűkebb és tágabb is lehet, mint a családé. A munkaerő-felmérés kategóriarendszerében a család a nukleáris családot jelenti, és a háztartáson belüli egységként szerepel. A háztartás gazdasági egység: azok az egyének alkotják, akik egy lakásban élnek, és a lakás fenntartásának, élelmezésüknek, egyéb költségeiknek legalább egy részét közösen fizetik.

A családi vállalkozások azonosítása az ELAR munkaerő-felmérésben nem könnyű feladat, mert a munkahelyre vonatkozó adatokat egyénenként kérdezik meg, és nincs olyan információ, amely két háztartástag munkahelyének egyezőségét egyértelműen jelezné. Közelítő megoldásként az egy háztartásban élő önfoglalkoztatókat akkor tekintettük családi vállalkozásban működőnek, ha a háztartás legalább két tagja önfoglalkoztató volt, és legalább kettejük azonos tevékenységet végzett. Itt nem a munkakört, hanem az üzleti tevékenység besorolását vettük figyelembe: a KSH tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere (teáor) alapján 14 tevékenységi kört különböztettünk meg.

Egyéni szinten *családban vállalkozónak* tekintettük azokat az önfoglalkoztatókat – egyéni vállalkozókat és társas vállalkozások tagjait –, akik (a fenti definíció szerinti) családi vállalkozást magában foglaló háztartásban élnek. Összehasonlításképpen két további csoportot különítettünk el. Az *egyedül vállalkozók* csoportjába kerültek azok az önfoglalkoztatók, akik nem ilyen háztartásban élnek (vagyis családtagjaik vagy nem önfoglalkoztatók, vagy ha igen, akkor más tevékenységi körben vállalkoznak). Végül, az *alkalmazottak* közé soroltunk minden, *nem* önfoglalkoztató, aktív keresőt, függetlenül attól, hogy vele közös háztartásban él-e vállalkozó, vagy sem.

A fenti meghatározás több oldalról is leszűkíti a családi vállalkozások körét. *Egyrészt*, csak azokat a vállalkozásokat veszi számba, amelyekben az együtt dolgozó családtagok egy háztartásban is élnek. Így például az apjával együtt dolgozó, de önálló háztartásban élő fiú vállalkozása nem számít családinak. Feltételeztük, hogy a nem egy háztartásban élők jobban rákényszerülnek a vállalkozás és a család gazdálkodásának szétválasztására. A családi vállalkozások általunk kiválasztott köre tehát éppen az, ahol nagyobb eséllyel okozhat gondot a család és a vállalkozás összefonódása.

Másrészt, azokat a vállalkozásokat sem tekintettük családinak, amelyekben a tagok különböző tevékenységet végeznek. A háztartástagok által működtetett cégek azonosságát ugyanis a KSH munkaerő-felmérésének adataiból nem lehet megállapítani. Ezzel lényegesen szűkebbre vontuk a családi vállalkozások körét (vö. később a 2. táblázat első és második sorát), minden bizonnyal olyan eseteket is kizárva (különösen a társas vállalkozások körében lehetett sok ilyen), ahol a nagyon különböző tevékenységeket ugyanazon vállalkozás keretében végzik a háztartás önfoglalkoztató tagjai.

⁵ Az ILO felmérése szerint a nemzeti statisztikákban helyenként az 5, másutt a 10, 20 vagy 25 főt foglalkoztatóknál húzzák meg a kisvállalkozások határát. Az amerikai Small Business Administration által ajánlottak szerint még a 250 főnél kevesebbet foglalkoztatók is kisvállalkozásnak számítanak, míg a magyar Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet a legfeljebb 10 alkalmazottal dolgozókat mikro-, a 11–50 főt foglalkoztatókat kis- és az 51–250 főt foglalkoztatókat középvállalkozásnak tekinti. Az ELAR munkaerő-felmérés 1998 első negyedévi hullámában például a jogi személyiségű cégek tulajdonosainak csoportjában 64 százalék volt a tíznél kevesebb főt foglalkoztatók aránya, és 14 százalék az 50 főnél többet alkalmazóké.

Végül, az adatokból sajnos az sem derül ki, hogy a munkáltató azonos-e a családi vállalkozás tulajdonosával. Így azok az esetek is kimaradnak, ahol valamelyik családtag alkalmazottként dolgozik a másik családtag által működtetett vállalkozásban.⁶

Az alkalmazott becslési eljárás

Számításaink arra a feltételezésre épültek, hogy az egyén a különböző munkaerő-piaci státusok várható hozamainak, illetve költségeinek jelenre vetített összegét összevetve dönt arról, hogy alkalmazottként, nem mezőgazdasági önfoglalkoztatóként vagy mezőgazdasági önfoglalkoztatóként dolgozzék. Ebben a megközelítésben tehát nem vettük közvetlenül figyelembe a munkanélküliség alternatíváját: feltételeztük, hogy az egyén már korábban eldöntötte, hogy gazdaságilag aktív és foglalkoztatott kíván lenni.

Az egyes státusok várható hozama és költsége az egyén tulajdonságaitól és a környezeti adottságoktól függ. A költségeket olyan egyéni tulajdonságok és adottságok befolyásolhatják, mint a családi kötelezettségek, lakóhely, kockázattűrés, egészségi állapot vagy a nem munkából szerzett jövedelem. A hozamokat pedig az iskolai végzettség, szakmai tapasztalat, a családban felhalmozott vállalkozási tapasztalat, pénz- és kapcsolati tőke, magasra értékelt függetlenség. A környezeti adottságok közül legfontosabb az álláskínálat és a fizetőképes kereslet az áruk és szolgáltatások piacán.

Az egyéni tulajdonságok és környezeti adottságok szerepét multinomiális logitmodellben mértük. Mivel az önfoglalkoztatás gyakorisága és motivációi a két nemnél nagyon különbözők lehetnek, minden számítást nőkre és férfiakra külön végeztünk el. Az egyes változókhoz becsült együtthatók azt mutatják meg, hogy az adott változó önmagában (ha a többi változó átlagos értéket vesz fel) hogyan befolyásolja annak relatív valószínűségét, hogy az egyén nem mezőgazdasági vagy mezőgazdasági önfoglalkoztatói státusban van-e, az alkalmazotti státus valószínűségéhez képest. A modellünk nem státusok közötti mozgásokra, hanem az egy adott időpontban megfigyelt sokaságra épül, így az egyes tulajdonságok megbecsült hatásából nem következtethetünk arra, hogy egy adott személy milyen eséllyel *válhat* önfoglalkoztatóvá. Az együtthatók csak azt mutatják meg, hogy ha valaki bizonyos tulajdonságokkal rendelkezik, akkor milyen valószínűséggel találhatjuk őt önfoglalkoztatói státusban. Ebben a valószínűségben tehát nemcsak a vállalkozóvá válás esélye, hanem a fennmaradás esélye is tükröződik: az együtthatók az egyéni tulajdonságok hosszabb távon érvényesülő hatását mutatják meg.

A munkanélküliség szerepét két lépcsőben próbáltuk megbecsülni. Feltételeztük, hogy a munkanélküliség személyes, közvetlen átélése kevésbé, míg az állásbizonytalanság vagy az inaktív státus elhagyásának nehézsége sokkal inkább növelheti az önfoglalkoztatás esélyét. Ezért először egy probitmodellben megbecsültük azt, hogy az egyén életkora, iskolai végzettsége és a körzeti munkanélküliségi ráta függvényében milyen valószínűséggel lenne munkanélküli, a foglalkoztatotti státus valószínűségéhez viszonyítva (*Függelék F1. táblázat*). Ezután a probitmodell együtthatóit felhasználva, minden foglalkoztatottra kiszámítottunk egy esélyrátát, ami azt mutatta, hogy az egyén (az általunk megfigyelt tulajdonságai alapján) milyen eséllyel lenne munkanélküli,⁷ függetlenül attól, hogy valójában az-e, vagy sem (*Függelék F2. táblázat*). A második lépcsőben ez az esélyráta

⁶ 1998 első negyedében azokban a háztartásokban, ahol egy (vagy több, de nem azonos tevékenységet végző) önfoglalkoztató élt, a keresők 46,6 százaléka dolgozott alkalmazottként: 21,6 százalék vállalatnál vagy intézménynél, 17,0 százalék szövetkezetben vagy társas vállalkozásban és 6,6 százalék egyéni vállalkozónál.

⁷ A munkanélküliségnek az Elár munkaerő-felmérésben alkalmazott, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ajánlásának megfelelő meghatározását használtuk.

más egyéni és környezeti adottságokkal együtt szerepelt az önfoglalkoztatás valószínűségét mérő logitmodellben (*Függelék F3. táblázat*). A ráta becslt együttthatója itt azt mutatta meg, hogy ha az egyén életkora, iskolai végzettsége vagy a helyi munkanélküliség miatt jobban ki van téve a munkanélküliség veszélyének, ez növeli vagy csökkenti annak valószínűségét, hogy önfoglalkoztató.

A logitmodell eredményei alulbecsülhetik a munkanélküliség hatását, mivel egy adott időpontra vonatkozó állományokra alapulnak. Amennyiben az önfoglalkoztatók állománya gyorsan változik, és a változások nagy részét a munkanélküliség által fenyegetett egyének gyors be- és kiáramlása teszi ki, ezek az egyének nem befolyásolhatják súlyuknak megfelelően a becslt együttthatókat. Ez a torzítás azonban nem tűnt túlságosan erősnek. A munkaerő-felmérés 1998 első negyedévi mintájában az önfoglalkoztatók vállalkozásainak átlagos életkora hét év volt, egy százalékuk kezdte vállalkozását három hónappal nem régebben, és kilenc százalékuk kezdte vállalkozását 1997-ben vagy 1998-ban, vagyis 15 hónappal nem régebben.⁸ Az utóbbiak között 17 százalék volt azoknak az aránya, akik a felmérés előtt egy évvel még munkát kerestek, míg 13 százalékuk tanuló, és 9 százalékuk egyéb inaktív volt. A beáramlás tehát viszonylag alacsony, és a beáramlók többsége a foglalkoztatottak közül kerül ki.

Az életkorra és iskolai végzettségre vonatkozó adatokat a becslés mindkét lépcsőjében felhasználtuk, minthogy feltételeztük, hogy másképpen befolyásolják a munkanélküliség esélyét, és másképpen az önfoglalkoztatását. Emiatt azonban a munkanélküliség esélyének becslt rátája nem teljesen független a második lépcsőben megjelenő többi magyarázó változótól. A multikollinearitást valamelyest mérsékli, hogy az esélyráta olyan független becslésen alapul, amely nagyobb sokaságra (a teljes aktív népességre) vonatkozott, és a második lépcsőben már nem használt változókat is tartalmazott (körzeti munkanélküliségi ráta).

A multikollinearitás súlyosságát többféleképpen próbáltuk felmérni. Az esélyráta és egyes életkori és végzettségi csoportok között 30–50 százalék volt a korreláció, ugyanakkor más változók, például az életkor és családi állapot között is találtunk hasonlóan erős összefüggést. A variancia-összetevők arányait mutató táblázat (*Kőrösi–Mátyás–Székely [1990]*) is azt jelezte, hogy az esélyráta valóban multikollinearitást okoz más – az első lépcsőben nem szereplő – változók mellett. Néhány más változó becslt együttthatója is megváltozott az esélyráta bevonásával, de előjelük és nagyságrendjük változatlan maradt.⁹ Az esélyráta felhasználása mellett szólt viszont, hogy bevonása a második lépcsőben javította a modell magyarázó erejét, miközben nem növelte meg túlságosan a többi változó standard hibáját. Fentiek alapján úgy tűnt, nem kell elvetnünk azt a feltételezést, hogy az esélyrátával kiegészített modellben becslt együttthatók valóságos összefüggéseket jeleznek (*Koutsoyiannis [1977]*).

Az esélyráta mellett két további változóval is kísérleteztünk: a környezeti adottságok szerepének mérésére a vállalkozásba kezdés idejére vonatkozó munkanélküliségi rátát, míg a személyesen átélt munkanélküliség következményének mérésére azt az adatot használtuk, hogy az egyén volt-e a felmérést megelőzően valaha is regisztrált munkanélküli.

A családi vállalkozások foglalkoztatási stratégiáit a fentiekhez hasonló eszközökkel próbáltuk felmérni. Ahhoz, hogy az egyének közötti munka- és jövedelemmegosztás mechanizmusait – vagyis a családi vállalkozás működését – vizsgáljuk, célszerű lett vol-

⁸ Ugyanebben a mintában, az alkalmazotti státusban lévők 17 százaléka kezdte aktuális munkaviszonyát 1997-ben vagy 1998-ban.

⁹ A leginkább ingatag változónak az alacsony végzettség bizonyult, feltételezhetően amiatt, hogy hatása a két lépcsőben éppen ellentétes. Az alacsony végzettség ugyanis növeli a munkanélküliség esélyét, az esélyráta pedig nők esetében növeli az önfoglalkoztatás valószínűségét. Az alacsony végzettség önmagában viszont nem növeli, sőt csökkenti az önfoglalkoztatás esélyét.

na a háztartás együttes munkaerő-kínálatát modellezni. A háztartási munkaerő-kínálat modelljeiben az egyén, illetve a család az egyéni hasznosságot vagy a családi összhazsnót maximalizálja a családi költségvetési korlát függvényében (például *Killingsworth* [1983] vagy *Mincer* [1993]). Ezek a modellek viszont a háztartásban végzett munka, a pénzért végzett munka és a szabadidő közötti választást igyekeznek magyarázni, és többnyire nem különböztetnek meg a pénzért végzett munkán belül lehetséges alternatívákat. A szakirodalomban igen ritka az olyan, empirikusan is tesztelt modell, ami egyszerre kezelné a háztartáson belüli munkerő-felhasználást és az önfoglalkoztatás, a fizetett munka, illetve a nem dolgozás közötti választást (*Pahl-Wallace* [1993]).

Az önfoglalkoztatás munkaerő-piaci modelljében viszont vannak olyan magyarázó változók, amelyekben megjelenhet a családi kapcsolatok hatása, például: a feleség fizetett állásban megkereshető viszonylag alacsonyabb bére, a rokoni szálakat is felhasználó kapcsolati háló vagy a banki hitel helyett a családtagoktól felvett kölcsön. Ezt a megközelítést alkalmazva, a családi vállalkozásokban együtt dolgozó háztartástagokat egyenként és egyénekenként vizsgáltuk.

Feltételeztük, hogy a családi vállalkozások három, többé-kevésbé világosan elkülönülő stratégia mentén működhetnek.

1. Az egy vagy több családtag által indított vállalkozás profitorientált, a befektetett tőke megtérülése és gyarapítása a célja. További családtagokat azért von be a vállalkozás működésébe, mert munkájuk megbízhatóbb és esetleg olcsóbb is, mint másoké. Ez a stratégia felhasználja ugyan a családi kapcsolatból eredő bizalmi tőkét, a családtagok lojalitását, rugalmasságát, de nem elsősorban a háztartás munkaerő-kínálatára épül. Ezt a stratégiát valószínűsítheti például az, ha a vállalkozást egyedül indította valamelyik családtag, vagy ha a munkaintenzív tevékenységek aránya nem nagyobb, mint az egyedül önfoglalkoztatók csoportjában.

2. A vállalkozás profitorientált, de kezdettől fogva a családtagok munkaerejére épül, esetleg a szűkös pénztőkét is a viszonylag olcsó (esetleg számba sem vett) és megbízható emberi munkával helyettesítve. Erre a stratégiára utalhat, ha a nők és a fiatalok (akiknél a családon kívüli munka nem realizált potenciális hozama alacsonyabb) nagyobb valószínűséggel dolgoznak családi vállalkozásban, mint önállóként vagy alkalmazottként. Ezt a stratégiát jelezheti az is, ha a családi vállalkozások jellemzően munkaintenzív, kevés pénztőkét igénylő ágazatokban működnek, ha a háztartás sok tagja dolgozik a vállalkozásban, ha ezek a tagok sokat dolgoznak, és ha a vállalkozást többen együtt alapították.

3. A harmadik stratégia a családi összefogáson és kevésbé a hatékonyság és tőke-megtérülés követelményén alapul: a vállalkozás célja elsősorban a családtagok megélhetésének biztosítása. A vállalkozás olyan családtagoknak ad munkát, akik máshogyan nem tudnának jövedelmet szerezni. Ezt a stratégiát jelezheti, ha a családi vállalkozásban nagyobb valószínűséggel találunk olyanokat, akiket egyébként egyéni tulajdonságaik munkanélküliségre kárthatnának. Erre a stratégiára utalhat még az is, ha olyanok vannak nagyobb arányban a családi vállalkozások tagjai közt, akik koruk vagy családi körülményeik miatt (és megfelelő munkalehetőség híján) nagy valószínűséggel inaktívak lennének. Például előfordulhat, hogy a kisgyermekes nők, akik rész munkaidős állást nehezen találnak, nagyobb valószínűséggel dolgoznak családi vállalkozásban, mint alkalmazottként.

A fenti stratégiák elterjedtségére kétféle módon próbáltunk meg következtetni. Egyrészt felhasználtuk a családi és nem családi vállalkozások eltérő tevékenységi kör szerinti megoszlására, az átlagos munkaidőre, a vállalkozás kezdetének idejére vonatkozó adatokat. Másrészt az előbbihez hasonló multinomiális becsléssel megvizsgáltuk, hogy az alkalmazotti, a „magányos vállalkozói” vagy a családi vállalkozói státusz hogyan függ az egyéni tulajdonságoktól, és elsősorban a munkanélküliség hatását mutató változóktól.

A számítások eredménye

Az önfoglalkoztatók és a családi vállalkozásban dolgozók száma

Az ELAR munkaerő-felmérés adatai szerint az önfoglalkoztatók száma és aránya férfiaknál 1992 óta folyamatosan nőtt, egészen 1997-ig, míg a munkanélküliségi ráta jóval hamarabb elkezdett csökkenni. Az önfoglalkoztató nők száma és aránya is lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaknál, és a kilencvenes években folyamatosan csökkent, míg a női munkanélküliségi ráta alacsonyabb, mint a férfiak esetében, de időben a férfiakéhoz hasonlóan alakult.

1. táblázat

A munkaképes korú lakosság összetétele 1992–1998, első negyedév
(ezer fő)

Megnevezés	Férfiak				Nők			
	1992	1994	1996*	1998*	1992	1994	1996*	1998*
Foglalkoztatott	2161	1966	1980	1991	1868	1687	1591	1640
ebből:								
– alkalmazott	1799	1609	1603	1637	1632	1496	1415	1466
– önfoglalkoztató	362	357	377	353	236	191	176	174
Önfoglalkoztatók								
aránya (százalék)	16,75	18,16	19,04	17,75	12,63	11,32	11,09	10,61
Munkanélküli	256	298	264	210	168	184	158	138
Munkanélküliek								
aránya (százalék)	10,59	13,16	11,76	9,53	8,25	9,83	9,03	7,78
Inaktív	1248	1409	1485	1524	1969	2177	2326	2262
Összesen	3722	3732	3732	3724	4004	4049	4074	4040

* Saját számítás a munkaerő-felmérés alapján.

Forrás: KSH munkaerő-felmérés.

Az ELAR munkaerő-felmérés adatai szerint az önfoglalkoztatók tekintélyes hányada él olyan háztartásban, amelynek más tagjai is önfoglalkoztatók (lásd 2. táblázat első sorát). Az önfoglalkoztató nőknek majdnem fele, míg a férfiaknak alig több mint negyede él vállalkozói háztartásban.

A közös háztartásban élő vállalkozók nem feltétlenül dolgoznak együtt, ugyanabban a vállalkozásban. Azoknak az aránya, akik a szűkebben meghatározott családi vállalkozásban (ahol a háztartás legalább két önfoglalkoztató tagja azonos tevékenységi körben működik) élnek, jóval kisebb az önfoglalkoztatók között (lásd 2. táblázat második sorát). Bármelyik meghatározás szerint tekintjük is a háztartástagokkal együtt vállalkozók arányát, a nők esetében ez a hányad magasabb, és valamelyest nőtt, míg a férfiaknál nem sokat változott az 1992 és 1993 között megfigyelt egyszeri csökkenés óta.¹⁰

¹⁰ A korábban régió szinten nem reprezentatív mintát 1998-tól kibővítették. A bővítés mértéke nem volt azonos a különböző földrajzi egységekben, illetve településnagyság-csoportokban, így a minta átrendeződése könnyen magával vonhatta a családi vállalkozások bekerülési valószínűségének megváltozását (KSH [1998]).

2. táblázat

A vállalkozók megoszlása a család és vállalkozás viszonya szerint 1992–1998, első negyedév (százalék)

Megnevezés	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Férfiak</i>							
Vállalkozói háztartásban vállalkozó*	32	26	27	26	26	27	25
ezen belül: családban vállalkozó**	21	17	18	18	19	20	17
Egyedül vállalkozó	68	74	73	74	74	73	75
Önfoglalkoztató összesen	100	100	100	100	100	100	100
<i>Nők</i>							
Vállalkozói háztartásban vállalkozó*	45	42	44	44	47	47	42
ezen belül: családban vállalkozó**	30	26	29	30	33	34	28
Egyedül vállalkozó	55	58	56	56	53	53	58
Önfoglalkoztató összesen	100	100	100	100	100	100	100

* Olyan háztartásban élő önfoglalkoztató, amelyben más tagok is önfoglalkoztatottak.

** Olyan háztartásban élő önfoglalkoztató, amelyben más tagok is önfoglalkoztatottak és azonos tevékenységet végeznek.

Az egyéni és környezeti adottságok hatása az önfoglalkoztatás valószínűségére

Az egyéni tulajdonságok hatására vonatkozó eredményeink megerősítik a nem mezőgazdasági vállalkozókról más kutatásokban megrajzolt képet (3. táblázat). A nem mezőgazdasági önfoglalkoztatottak idősebbek és képzettebbek, mint az alkalmazottak. A nyugdíj jogosultság növeli, a nagyobb háztartásméret csökkenti a nem mezőgazdasági önfoglalkoztatás valószínűségét.

Az életkor és az iskolai végzettség szerepéről hasonló eredményeket közölt Earle-Sakova [1999], hat kelet-európai ország nem mezőgazdasági foglalkoztatottainak 1993-as adatai alapján. E szerint a nem mezőgazdasági önfoglalkoztatás valószínűsége az életkorral és iskolában töltött évekkal együtt nő, magasabb a férfiaknál, mint a nőknél, magasabb a házások, mint a nem házások körében, a munkanélküliségi ráta növekedésével viszont csökken, a fizetett alkalmazás valószínűségéhez viszonyítva. Ezek az eredmények a rendelkezésre álló változók eltérései miatt sajnos nem vethetők pontosan össze a munkaerő-felmérésből számítottakkal; az összehasonlítás kedvéért végzett számításaink (Függelék F4. táblázat) mindenesetre nagyon hasonló eredményeket hoztak. (A fővárosi lakhely hatása az említett tanulmányban negatív, de mint azt a szerzők is megjegyzik, ez részben az önfoglalkoztatóként, illetve a fizetett alkalmazotti státusban szerzett relatív jövedelmek hatásának kiszűréséből adódhatott.)

A vállalkozókat vizsgáló korábbi adatfelvételek többsége nem terjedt ki a mezőgazdaságra, éppen arra a feltételezésre hivatkozva, hogy ez a vállalkozói kör nagyon sok tekintetben különbözik az iparban vagy a szolgáltatásokban működő vállalkozásoktól. Eredményeink legalábbis az egyéni tulajdonságok tekintetében igazolják ezt a feltételezést. A mezőgazdasági önfoglalkoztatottak lényegesen idősebbek, viszont kevésbé képzettek, mint akár az önfoglalkoztatottak másik csoportja, akár az alkalmazottak. A jobb földminőségű vidékeken (elsősorban az Alföldön) lakók nagyobb, az északi megyékben vagy a fővárosban lakók kisebb valószínűséggel foglalkoznak mezőgazdasággal.

A férfiak és a nők között az egyéni tulajdonságok szerepében kevés eltérést találunk. Az önfoglalkoztató nők összetétele a munkaerő-piaci lehetőségek szempontjából valame-

3. táblázat

Az önfoglalkoztatás valószínűségét meghatározó tényezők nemenként, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak		Nők	
	együttható	$P > z$	együttható	$P > z$
<i>Nem mezőgazdasági vállalkozó</i>				
15–19 éves	-0,973	0,00	-1,002	0,00
25–54 éves	0,754	0,00	0,120	0,21
55–59 éves, nem nyugdíjas*	0,391	0,01	0,345	0,27
55–59 éves nyugdíjas	-	-	1,198	0,00
60–74 éves nyugdíjas*	1,540	0,00	0,907	0,00
60–74 éves nem nyugdíjas	0,796	0,02	-	-
Maximum általános iskola	-1,171	0,00	-1,337	0,00
Felsőfokú végzettség	0,190	0,00	-0,422	0,00
Öregségi nyugdíj, korhatár alatt	1,066	0,00	-0,210	0,60
Rokkantnyugdíj, korhatár alatt	0,412	0,02	1,008	0,00
Hét éven aluli gyermek	0,044	0,43	-0,169	0,08
Háztartásméret	-0,215	0,00	-0,117	0,00
Budapest	0,146	0,05	-0,248	0,02
Dél-Dunántúl	-0,107	0,16	0,098	0,30
Nyugat-Dunántúl	-0,574	0,00	-0,178	0,09
Alföld	0,398	0,00	0,000	0,99
Észak	-0,361	0,00	-0,453	0,00
Konstans	-1,580	0,00	-1,726	0,00
<i>Mezőgazdasági vállalkozó</i>				
15–19 éves	-0,977	0,11	0,678	0,29
25–54 éves	1,015	0,00	1,311	0,00
55–59 éves, nem nyugdíjas*	1,253	0,00	2,932	0,00
55–59 éves nyugdíjas	-	-	3,088	0,00
60–74 éves nyugdíjas*	3,297	0,00	4,640	0,00
60–74 éves nem nyugdíjas	2,396	0,00	-	-
Maximum általános iskola	0,560	0,00	0,830	0,00
Felsőfokú végzettség	-0,040	0,79	-1,443	0,00
Öregségi nyugdíj, korhatár alatt	2,273	0,00	0,429	0,56
Rokkantnyugdíj, korhatár alatt	1,886	0,00	2,001	0,00
Hét éven aluli gyermek	-0,536	0,00	0,729	0,00
Háztartásméret	0,052	0,12	-0,051	0,41
Budapest	-3,362	0,00	-1,937	0,01
Dél-Dunántúl	0,004	0,98	-0,114	0,73
Nyugat-Dunántúl	-0,274	0,10	1,030	0,00
Alföld	1,078	0,00	1,749	0,00
Észak	-0,750	0,00	-0,104	0,75
Konstans	-4,662	0,00	-6,431	0,00

Referenciakategóriák: 20–24 éves, középfokú iskola, nem nyugdíjas, Közép-Magyarország.

* Férfiaknál az 55–59 évesek, nőknél a 60–74 évesek esetében nyugdíjas és nem nyugdíjas együtt.

Multinomiális logit, viszonyítási alap az alkalmazotti státus valószínűsége.

Férfiak: megfigyelések száma = 19647, $\chi^2(30) = 1776.45$, Prob $> \chi^2 = 0,0000$, loglikelihood = -9993,0473, pszeudo $R^2 = 0,0816$.Nők: megfigyelések száma = 15632, $\chi^2(32) = 896,00$, Prob $> \chi^2 = 0,0000$, loglikelihood = -5270,4587, pszeudo $R^2 = 0,0783$.

lyest rosszabb, mint a férfiaké. A férfiakkal ellentétben, a felsőfokú végzettség a nők esetében nem növeli meg az önfoglalkoztatás valószínűségét, és a nem mezőgazdasági önfoglalkoztató nők valamelyest idősebbek, mint a férfiak. Az öregségi korhatár elérése előtt kapott rokkantnyugdíj, ami a rossz egészségi állapotra utal, a nők esetében jobban növeli az önfoglalkoztatás valószínűségét, mint a férfiaknál.

A családi kötöttségek és a lakóhely hatásában már nagyobb a nemek közti különbség: a hét éven aluli gyermeket nevelő nők kisebb valószínűséggel nem mezőgazdasági önfoglalkoztatók, viszont inkább háztájjznak, mint fizetett alkalmazásban dolgoznak. Férfiaknál éppen fordítva: a kisgyermek nem befolyásolja a nem mezőgazdasági vállalkozás valószínűségét, viszont csökkenti a mezőgazdaságiét. A fővárosi lakóhely csak a férfiak esetében növeli a nem mezőgazdasági önfoglalkoztatás esélyét, a nőknél csökkenti azt.

A következő lépésben a fenti modellt kiegészítettük a munkanélküliség hatását különbözőképpen megjelenítő változókkal: a változókra külön-külön becsült együtthatókat a 4. táblázatban foglaltuk össze. (Az esélyrátaival együtt becsült teljes modellt lásd a *Függetlenség F3. táblázatában.*)

4. táblázat

A vállalkozás esélyét befolyásoló, munkanélküliséggel kapcsolatos tényezők, 1998. első negyedév

Megevezés	Férfiak		Nők	
	együttható	$P > z$	együttható	$P > z$
<i>Nem mezőgazdasági vállalkozó</i>				
A munkanélküliség esélye	-7,570	0,00	2,619	0,01
Korábbi regisztrált munkanélküliség	-0,377	0,00	-0,445	0,00
Körzeti munkanélküliségi ráta				
a vállalkozás kezdetekor*	-0,047	0,00	0,048	0,00
Belépés éve*	-0,057	0,00	-0,117	0,00
<i>Mezőgazdasági vállalkozó</i>				
A munkanélküliség esélye	- 2,950	0,00	2,134	0,03
Korábbi regisztrált munkanélküliség	0,229	0,01	0,458	0,00
Körzeti munkanélküliségi ráta				
a vállalkozás kezdetekor*	0,044	0,00	- 0,040	0,04
Belépés éve*	-0,188	0,00	-0,116	0,01

*Csak a jelenlegi munkahelyükre 1990 után belépők és vállalkozásukat 1990 után kezdők körében.

A munkanélküliség esélyének változója azoknak a lehetőségeit jelzi, akik nem feltétlenül váltak munkanélkülivé, de alkalmazottként nehezen találtak volna állást (ha munkahelyük megszűnik, vagy ha a munkaerőpiacra szeretnének visszatérni). A munkanélküliségnek ez az egyénre jellemző veszélye legjobban a férfiak nem mezőgazdasági önfoglalkoztatásának valószínűségét csökkenti, kisebb mértékben a mezőgazdaságiét is. Nőknél viszont éppen, hogy megnöveli az önfoglalkoztatás valószínűségét.

A korábbi regisztráció mindkét nem esetében csökkenti a nem mezőgazdasági vállalkozás valószínűségét, és növeli a mezőgazdasági vállalkozását: vagyis az önfoglalkoztatás csak a regisztrált munkanélküliek szűk körének (például azoknak, akik földdel rendelkeztek) jelentett kiutat.

A vállalkozás elindítása idejére vonatkozó körzeti munkanélküliség¹¹ ellentétesen hat a két nem esetében. A férfiaknál a nem mezőgazdasági önfoglalkoztatást inkább visszaveti a piaci lehetőségek beszűkülésével együtt járó munkanélküliség, míg a mezőgazdasági vállalkozás valószínűségét növeli. A nők esetében éppen fordított a helyzet: a magas munkanélküliségű vidékeken nagyobb a beszűkülő álláslehetőségek önfoglalkoztatást növelő hatása, de nem a mezőgazdaságban.

A három munkanélküliségi változó eredményei arra utalnak, hogy a nők önfoglalkoztatásában az álláslehetőségek csökkenése ösztönző erőként hatott, míg a férfiak esetében ennek csak a mezőgazdasági vállalkozás választásában lehetett valami szerepe.

A családi vállalkozások foglalkoztatási stratégiái

Első lépésként összehasonlítottuk az alkalmazottak, az egyedül vállalkozók, illetve a családi vállalkozásokban dolgozó családtagok összetételét. Az 5. táblázat azt mutatja, hogy az önfoglalkoztatók az átlagosnál jóval nagyobb arányban dolgoznak munkaintenzív ágazatokban, mint az alkalmazottak. A családi vállalkozást működtető önfoglalkoztatók között ezeknek az ágazatoknak a túlsúlya még nagyobb is, mint az egyedül vállalkozók csoportjában: közel kétharmaduk a mezőgazdaságban, a kereskedelemben vagy a vendéglátásban dolgozik.

5. táblázat

Egyes foglalkoztatotti csoportok megoszlása tevékenységi kör szerint, 1998. első negyedév (százalék)

Megnevezés	Alkal- mazott <i>n</i> = 30264	Önfoglalkoztató		Önfoglalkoztató		Összes fog- lalkoztatott <i>n</i> = 35 279
		férfi <i>n</i> = 3475	nő <i>n</i> = 1540	egyedül <i>n</i> = 4047	családban <i>n</i> = 968	
Mezőgazdaság	6,8	13,7	12,6	9,9	30,3	7,8
Bányászat, energia és feldolgozóipar	31,7	13,9	12,8	13,2	15,5	28,9
Építőipar	5,2	12,6	1,6	10,7	3,8	5,8
Kereskedelem	10,6	29,1	30,0	29,9	26,8	13,5
Vendéglátás	2,8	3,0	9,2	4,3	6,5	3,1
Szállítás, posta és távközlés	8,7	8,0	1,6	7,1	1,7	8,3
Pénzügyi szolgáltatás, ingatlanügyletek és gazdasági tevékenysé- get segítő szolgáltatás	6,3	7,4	13,1	8,9	9,3	6,7
Személyi szolgáltatás	2,3	1,8	10,1	4,4	2,7	2,6
Közigazgatás, oktatás, egészségügyi, egyéb közösségi és egyéb szolgáltatás	25,5	10,6	9,1	11,6	3,5	23,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹¹ A regisztrált munkanélküliségi rátát használtuk. A mutató hatása összefügg a belépési évvel (minél korábban kezdődött a munkaviszony, annál magasabb volt a körzeti munkanélküliség), így a belépési év kontrollváltozóként szerepelt ennek a mutatónak a becslésekor.

A családi vállalkozások többségében már az induláskor a háztartás több tagja is részt vett (6. táblázat). A nők körében viszonylag ritkább az az eset, amikor egyedül indítja el valaki vállalkozását, és ahhoz csatlakozik idővel a háztartás egy vagy több tagja.¹² A két családtaggal működő vállalkozások közel felét, a három vagy több családtagot foglalkoztató vállalkozások kevesebb mint egyharmadát indította egyedül valamelyik családtag.

6. táblázat

A családi vállalkozások tagjai a vállalkozásba belépés ideje szerint, 1998. első negyedév* (százalék)

Megnevezés	Férfiak (n = 477)	Nők (n = 399)	Összesen (n = 876)
Más háztartástaggal együtt			
indította a vállalkozást	52,69	52,04	52,39
Egyedül indította a vállalkozást	26,84	15,25	21,58
Később csatlakozott	20,47	32,70	26,02
Összesen	100,00	100,00	100,00

* A háztartástagok aktuális munkaviszonya kezdetének időpontja alapján.

Azok a háztartások, amelyekben családi vállalkozás működik, a háztartás lehető legtöbb tagjának munkát adnak: átlagosan a munkaképes korú háztartástagok háromnegyede önfoglalkoztató, további 8 százaléka alkalmazott, és csak 17 százaléka inaktív vagy munkanélküli. Emellett a családban vállalkozók sokat is dolgoznak: legalább annyit vagy többet, mint az egyedül vállalkozók vagy az alkalmazottak (7. táblázat). Az átlagos munkaórák szórása nagyobb az önfoglalkoztatók mindkét csoportjában, mint az alkalmazottaknál: az önfoglalkoztatás általában inkább lehetőséget ad arra, illetve megköveteli, hogy a hagyományos 40 óránál többet vagy kevesebbet dolgozzanak. A családi vállalkozás viszont nem kínál több esélyt a részmunkaidős foglalkoztatásra, mint az egyedül vállalkozás.

Második lépésként azt vizsgáltuk, hogy a munkanélküliség veszélyének jobban kitett egyének nagyobb valószínűséggel dolgoznak-e családi vállalkozásban, mint egyedül vagy alkalmazottként. Próbaképpen külön becsléseket készítettünk a nem mezőgazdasági, illetve a mezőgazdasági foglalkoztatottakra, nőkre és férfiakra, illetve a két nemet összevonva, interaktív változókkal.

Férfiaknál a munkanélküliségi esélyráta ágazat szerint külön becsült együttthatói nem különböztek nagyon sem egymástól, sem az összevont modellben becsülttől. Nőknél viszont nagy különbség mutatkozott a nem mezőgazdaságban, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatottakra külön végzett becslések között (8. táblázat). A különbség összhangban volt azzal a korábbi eredménnyel, hogy a magas munkanélküliségű vidékeken a nők kisebb valószínűséggel mezőgazdasági önfoglalkoztatók. A nem mezőgazdaságban vállalkozók csoportjában pedig a munkanélküliségi esélyráta jobban növeli a családi vállalkozás valószínűségét, mint az egyedül vállalkozását.

Ekkor azonban az egyes csoportokban annyira lecsökken az esetszám, hogy becsléseink meglehetősen megbízhatatlanná válnak. Emiatt elvetettük az ágazat szerinti csoporto-

¹² Erre utal az is, hogy az egyéni vállalkozó nők 59 százalékának férje is egyéni vállalkozó, míg fordítva a megfelelő arány csak 36 százalék. A társas vállalkozásban tag vagy tulajdonos nők 48 százalékának férje is az, míg a tulajdonos férfiaknak csak 26 százalékát boldogítja tulajdonos feleség (1997 első negyedéves adatok).

7. táblázat

Heti átlagos munkaidő az egyes foglalkoztatási csoportokban, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	alkalmazott	egyedül vállalkozó	családban vállalkozó	alkalmazott	egyedül vállalkozó	családban vállalkozó
Változó munkaidőben dolgozik (százalék)	9,0	31,0	34,6	3,4	23,6	33,5
Fix munkaidőben dolgozik (százalék)	91,0	69,0	65,4	96,6	76,4	66,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A változó munkaidőben dolgozók <i>tényleges</i> heti munkaideje (óra)* <i>(n = 1136)</i>	44,1	42,6 (<i>n = 707</i>)	41,4 (<i>n = 179</i>)	39,6 (<i>n = 366</i>)	39,2 (<i>n = 223</i>)	38,0 (<i>n = 148</i>)
A fix munkaidőben dolgozók <i>átlagos</i> heti munkaideje (óra)	41,5 (<i>n = 11 713</i>)	46,3 (<i>n = 1516</i>)	46,2 (<i>n = 298</i>)	39,5 (<i>n = 11 194</i>)	42,2 (<i>n = 742</i>)	43,5 (<i>n = 251</i>)

* A felmérés vonatkozási hetében.

8. táblázat

A munkanélküliség esélyének hatása, nők

Megnevezés	Nem mezőgazdasági (<i>n = 14 861</i>)			Mezőgazdasági (<i>n = 711</i>)		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
Egyedül vállalkozó	3,4218	1,1744	0,004	-0,0544	1,6727	0,974
Családban vállalkozó	5,1153	1,9773	0,010	-1,8507	1,6950	0,275

sítás lehetőségét, és csak az önfoglalkoztatókat a család szerepe szerint két csoportra bontva becsültük meg újra az egyéni tulajdonságot hatását (9. táblázat).

A munkanélküliségi esélyráta hatása férfiaknál az önfoglalkoztatók mindkét csoportjában erős és negatív, nőknél mindkét csoportban pozitív, de erősebb az egyedül vállalkozókra vonatkozóan. Ellenőriztük azt is, hogy ezek az eredmények mennyire függenek a két csoport családi-nem családi megosztásából adódó eltérő összetételéből. A családi vállalkozásban dolgozók ugyanis definíció szerint két- vagy többszemélyes háztartásban élnek, és így eleve nagyobb valószínűséggel házasok, mint azok, akik egyedül laknak. A házas nők viszont nagyobb valószínűséggel „engedhetik meg maguknak”, hogy inaktívak legyenek, és kisebb eséllyel munkanélküliek, mint az egyedülállók. Ha a *házasállással együtt él* változóval kiegészítve, és csak a legalább két személyes háztartásokra újrabecsüljük a fenti modellt, a munkanélküliség esélyének hatásában gyakorlatilag eltűnik a különbség az egyedül vállalkozó és a családban vállalkozó nők között (10. táblázat).

9. táblázat

Az egyedül és a családban vállalkozás valószínűsége, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
<i>Egyedül vállalkozó</i>						
A munkanélküliség						
esélye	-6,5932	0,6225	0,000	4,0357	0,8331	0,000
15–19 éves	-0,9147	0,3714	0,014	-1,9431	0,4287	0,000
25–54 éves	0,6445	0,1030	0,000	0,2823	0,1101	0,010
55–59 éves	-0,0125	0,1546	0,936	1,0561	0,2045	0,000
60–75, nyugdíjas	1,6127	0,1989	0,000	1,6594	0,2296	0,000
60–75, nem nyugdíjas	0,9124	0,3215	0,005			
Maximum általános						
iskola	-0,3001	0,0785	0,000	-1,2786	0,1189	0,000
Felsőfokú végzettség	-0,1639	0,0669	0,014	-0,4035	0,1051	0,000
Öregségi nyugdíj, korhatár alatt	1,4730	0,3076	0,000	0,0761	0,3735	0,839
Rokkantsnyugdíj, öreg- ségi nyugdíj korha- tára alatt	1,2859	0,1334	0,000	0,7814	0,2676	0,004
Hét éven aluli gyermek	0,1329	0,0549	0,016	-0,2048	0,1051	0,051
Háztartásméret	-0,2144	0,0185	0,000	-0,1624	0,0290	0,000
Budapest	-0,1076	0,0787	0,171	-0,3440	0,1227	0,005
Dél-Dunántúl	0,0632	0,0756	0,403	0,1400	0,1032	0,175
Nyugat-Dunántúl	-0,6344	0,0834	0,000	-0,2918	0,1222	0,017
Alföld	0,6661	0,0621	0,000	0,0947	0,0972	0,330
Észak	-0,1601	0,0753	0,034	-0,3501	0,1103	0,001
Konstans	-1,0819	0,1387	0,000	-2,1690	0,1689	0,000
<i>Családban vállalkozó</i>						
A munkanélküliség						
esélye	-5,5560	1,2553	0,000	2,6184	1,0560	0,013
15–19 éves	-0,3048	0,3696	0,409	0,1357	0,3774	0,719
25–54 éves	-0,3990	0,1599	0,013	0,7979	0,2131	0,000
55–59 éves	-0,2240	0,2643	0,397	2,1066	0,2971	0,000
60–75, nyugdíjas	2,0359	0,2629	0,000	2,4231	0,3481	0,000
60–75, nem nyugdíjas	0,7629	0,5499	0,165			
Maximum általános						
iskola	0,4149	0,1416	0,003	-0,2695	0,1398	0,054
Felsőfokú végzettség	-0,0749	0,1484	0,614	-0,1795	0,1596	0,261
Öregségi nyugdíj, korhatár alatt	1,7227	0,4749	0,000	-0,9496	1,0089	0,347
Rokkantsnyugdíj, öreg- ségi nyugdíj korha- tára alatt	0,5837	0,3098	0,060	1,0443	0,3750	0,005
Hét éven aluli gyermek	-0,8150	0,1413	0,000	0,2423	0,1352	0,073
Háztartásméret	0,2480	0,0358	0,000	0,0105	0,0430	0,806

9. táblázat (folytatás)

Az egyedül és a családban vállalkozás valószínűsége, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
Budapest	0,0102	0,1743	0,954	-0,0192	0,1914	0,920
Dél-Dunántúl	-0,0437	0,1712	0,798	-0,3322	0,1913	0,082
Nyugat-Dunántúl	-0,1159	0,1635	0,478	0,5522	0,1614	0,001
Alföld	0,9064	0,1339	0,000	0,5949	0,1471	0,000
Észak	-0,7167	0,2098	0,001	-1,0163	0,2283	0,000
Konstans	-3,6839	0,2570	0,000	-4,5389	0,2917	0,000

Referenciakategóriák: 20–24 éves, középfokú iskola, nem nyugdíjas.

Multinomiális logitmodell, viszonyítási alap az alkalmazotti státus valószínűsége.

Férfiak: megfigyelések száma=19647, $\chi^2(34)=1508,44$, Prob > $\chi^2=0,00$, loglikelihood = -98900,52, pszeudo $R^2 = 0,0709$.Nők: megfigyelések száma = 15632, $\chi^2(32) = 551,29$, Prob > $\chi^2 = 0,00$, loglikelihood = -5678,05, pszeudo $R^2 = 0,0463$.

10. táblázat

A családban vállalkozás valószínűsége a legalább kétszemélyes háztartásokban, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
<i>Egyedül vállalkozó</i>						
A munkanélküliség esélye	-3,8241	0,6550	0,000	2,9143	1,0096	0,004
Házastárssal él	0,1802	0,0682	0,008	0,1686	0,0836	0,044
Hét éven aluli gyermek	0,0737	0,0561	0,189	-0,1991	0,1054	0,059
Háztartásméret	-0,0610	0,0214	0,004	-0,2170	0,0339	0,000
<i>Családban vállalkozó</i>						
A munkanélküliség esélye	-5,3281	1,2658	0,000	2,7407	1,0869	0,012
Házastárssal él	0,7914	0,1599	0,000	1,4855	0,1855	0,000
Hét éven aluli gyermek	-0,9055	0,1413	0,000	0,2301	0,1344	0,087
Háztartásméret	0,1845	0,0392	0,000	-0,1685	0,0495	0,001

Az önfoglalkoztató férfiak esetében van ugyan hatása a családi állapotnak, de a munkanélküliség esélyének hatását ez nem változtatja meg. Az egyszemélyes háztartások kihagyása a becslésből mindkét nemnél csökkenti a munkanélküliség hatását: ez arra utal, hogy a munkanélküliség által veszélyeztetett, egyedül élő férfiak a többiekénél sokkal kisebb, a nők pedig a többiekénél nagyobb valószínűséggel önfoglalkoztatók, mint alkalmazottak.

Összefoglalva eredményeinket, arra következtethetünk, hogy tanulmány elején bemutatott három stratégia közül a családi munkaerőforrásra építő 2. stratégia lehet a legelterjedtebb: erre utal a munkaintenzív ágazatok túlsúlya, a háztartási munkaerő magas kihasználása, a magas átlagos munkaidő, és az, hogy a családi vállalkozások több mint felét több családtag együtt indította. Ugyanakkor az egyedül alapított vállalkozások ará-

nya sem elhanyagolható, és a tőkeigényesebb feldolgozóiparban működő vállalkozások aránya nem kisebb, mint az egyedül vállalkozóknál: mindez azt jelezheti, hogy a profitorientált, a családtagok megbízható munkájára támaszkodó *1. stratégia* is előfordul. Végül, a munkanélküliségi esélyráta nőknél talált magas együttthatójából arra következtethetünk, hogy a családi vállalkozások nők esetében valóban szerepet játszhattak a fizetett alkalmazotti állást nem találók önfoglalkoztatóvá válásában (*3. stratégia*).

Összefoglalás–következtetések

A KSH ELAR munkaerő-felmérésében vizsgálva egyéni tulajdonságok hatását az önfoglalkoztatásra, azt találtuk, hogy – a nemek közötti viszonylag kevés eltéréssel – a magasabb életkor, az iskolázottság és a nyugdíjjogosultság jelentősen növelik az önfoglalkoztatás valószínűségét. Ezek az eredmények hasonlóak a más adatforrásokon alapuló korábbi vizsgálatokéhoz. Az egyéni tulajdonságok – elsősorban az iskolázottság – hatásában jelentős a különbség a mezőgazdaságban, illetve az iparban vagy szolgáltatásokban dolgozó önfoglalkoztatók között.

A munkanélküliség veszélye, vagyis az álláslehetőségek beszűkülése általában nem, illetve csak az önfoglalkoztatók bizonyos csoportjaiban – a nők és a mezőgazdaságban vállalkozók között – növelte meg az önfoglalkoztatás valószínűségét.

A családi vállalkozások jellemzően a családtagok munkaerejének kiaknázására épülnek. Többségük inkább munka-, mint tőkeigényes ágazatokban tevékenykedik: a mezőgazdaságban, a kereskedelemben és a vendéglátásban. A családi munkaerő bevonása a vállalkozásba racionális döntésen alapul: a családtagok munkaerejének megbízhatósága vagy relatív olcsósága indokolja. Esetenként előfordulhat azonban az is, hogy a családi szolidaritás megelőzi a vállalkozás hatékony üzemeltetésének követelményét: nők esetében a családi vállalkozás valóban szerepet játszhat a fizetett alkalmazotti állást nem találók önfoglalkoztatóvá válásában.

A család befolyása a vállalkozásra nem csökkenti szükségképpen annak hatékonyságát. Ugyanakkor nem is feltétlenül jelent a háztartások szűkebb közösségén túl, a gazdaság egészére nézve kiaknázható erőforrást. Ez, a családtagok közötti együttműködésben és bizalomban rejlő erőforrás akkor kezdhetne működni, ha a jelenlegi társadalmi környezet legalább két ponton megváltozna. Egyrészt, akár az olasz, akár a japán példa követése új kooperációs minták meggyökeresedését kívánná meg. Hiányzik ugyanis az az erős, együttműködést támogató normarendszer vagy a kiterjesztett család összetartása, amire a horizontális integráció épülhetne, és hiányzik az az intézményrendszer, ami a vertikális integráció megerősödését segíthetné. Másrészt, szélesebb körben és gyorsabban kellene elterjednie annak a felhalmozási és befektetési stratégiának, ami – akár a családi fogyasztás visszafogása vagy türelmesebb ütemezése árán is – a vállalkozás bővülési igényeit tartja szem előtt.

Hivatkozások

- ÁCS, Z. J.–AUDRETSCH, D. B.–EVANS, D. S. [1994]: Why does the Self-Employment Rate Vary across Countries and over Time. Centre for Economic Policy Research discussion paper series, no. 871.
- BARTLETT, W.–HOGGETT P. [1996]: Small firms in South East Europe: the importance of initial conditions. Megjelent: *Brezinski, H.–Fritsch, M.* (szerk.): The Economic Impact of New Firms in Post-Socialist Countries, Edward Elgar, Alder Shot, Hants.

- BAGNASCO, A.–SABEL, C. F. (szerk.) [1995]: *Small and Medium-Size Enterprises*, Pinter, London.
- BLANCHFLOWER, D. G. [1999]: *Self-employment in OECD countries*. Kézirat, május.
- BLANCHFLOWER, D. G.–OSWALD, A. [1991]: *Self-Employment and Mrs. Thatcher's Enterprise Culture*. LSE Economic Performance, discussion paper, no. 30.
- CURRAN, J.–BURROWS, R.–EVANDROU, M. [1989]: *Small Business Owners and the Self-Employed in Britain. (An analysis of general household survey data.)* Small Business Research Trust, London.
- CZAKÓ ÁGNES [1997]: *Vállalkozások, 1996*. Megjelent: *Megszűnt és működő vállalkozások 1993–1996*. MVA Kutatási Füzetek, 7. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány és Hálózata, Budapest.
- CZAKÓ ÁGNES [1999]: *A kisvállalkozások túlélési valószínűsége*, Megjelent: *Lengyel György (szerk.): Kisvállalkozások megszűnése, bővülése és kapcsolatrendszere*. Műhelytanulmányok, BKE szociológia és szociálpolitika tanszék.
- CZAKÓ ÁGNES–KUCZI TIBOR–LENGYEL GYÖRGY–VAJDA ÁGNES [1995]: *A kisvállalkozások néhány jellemzője a kilencvenes évek elején*. Közgazdasági Szemle, 4. sz.
- EARLE, J. S.–SAKOVA, Z. [1998]: *Self-employment in Transitional Economies: Entrepreneurship or Disguised Unemployment?* Kézirat, október.
- EARLE, J. S.–SAKOVA, Z. [1999]: *Entrepreneurship from Scratch: Lessons on the Entry Decision into Self-Employment from Transition Economies*. Kézirat, október.
- GÁBOR R. ISTVÁN [1985]: *The major domains of the second economy*. Megjelent: *Galasi Péter–Sziráczy György (szerk.): Labour Market and Second Economy in Hungary*. Campus Verlag, Frankfurt.
- GÁBOR R. ISTVÁN [1990]: *A magánvállalkozás és a polgárosodás kilátásairól*, Valóság, 6. sz.
- GÁBOR R. ISTVÁN [1994]: *Kisvállalkozás Magyarországon – virul vagy satnyul?* Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- HAMILTON, G. (szerk.) [1991]: *Business Networks and Economic Development in East and Southeast Asia*. Centre for Asian Studies, University of Hong Kong, Hongkong.
- HOFER TAMÁS [1994]: *A parasztcsalád morális ökonómiája*, Demográfia, 37. évf. 3–4. sz.
- I-CHING, T. [1991]: *Family business in Taiwan*. Megjelent: *Hamilton (szerk.) [1991]*.
- INVERNIZZI, B.–REVELLI, R. [1993]: *Small firms and the Italian economy: structural changes and evidence of turbulence*. Megjelent: *Ács, Z. J.–Audretsch, D. B. (szerk.): Small firms and entrepreneurship: an East-West Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KEMÉNY SZABOLCS [2000]: *Between Commitment and Strategizing: A Study of Practices Characterized by Flexibility in Organizing Principles*. PhD dolgozat, Department of Sociology, Columbia University, New York.
- KILLINGSWORTH, M. R. [1993]: *Labour Supply*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KOUTSOYIANNIS, A. [1977]: *The Theory of Econometrics*. Macmillan, London.
- KÖLLŐ JÁNOS–VINCZE MÁRIA [1999]: *Self-employment and unemployment: lessons from regional data in Hungary and Romania*. Kutatási jelentés, PHARE-ACE, P96-6230-R.
- KÖRÖSI GÁBOR–MÁTYÁS LÁSZLÓ–SZÉKELY P. ISTVÁN [1993]: *Gyakorlati ökonometria*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. Angolul: *Practical Econometrics*, Avebury, Aldershot, 1994.
- KSH [1998]: *A munkaerő-felmérés módszertana*. Statisztikai Módszertani Füzetek, 38, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KUCZI TIBOR [1998]: *A vállalkozás családi erőforrásai – családi vállalkozások*. Megjelent: *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem*. Jubileumi tudományos ülészek, 1998. október 1–3. II. kötet, BKE, Budapest.
- KUCZI TIBOR–MAKÓ CSABA [1996]: *Links between the Resources of Entrepreneurs and the Growth of Businesses*. Kutatási jelentés.
- LAKY TERÉZ [1996]: *A magángazdaság kialakulásának hatásai a foglalkoztatottságra 1995-ben*. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- LAKY TERÉZ [1998]: *A kisvállalkozások növekedésének korlátai*. Szociológiai Szemle, 1. sz.
- MINCER, J. [1993]: *Studies in Labour Supply*. Edward Elgar, Alder Shot, Hants.
- MIZSEI KÁLMÁN [1992]: *Privatisation in Eastern Europe: a comparative study of Poland and Hungary*. Soviet Studies, vol. 44.

- OSWALD, A. [1992]: Pay Setting, Self-Employment and the Unions: Themes of the 1980s. LSE Centre for Economic Performance, discussion paper, no. 64.
- PAHL, R.–WALLACE, C. [1993]: A háztartások munkastratégiái gazdasági recesszió idején. Megjelent: *Spéder Zsolt* (szerk.): A mindennapi élet ökonómiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- PARKER, S. C. [1996]: A Time Series Model of Self-Employment under Uncertainty. *Economica*, vol. 63.
- RAM, M.–HOLLIDAY, R. [1993]: Relative merits: family structure and kinship in small firms. *Sociology*, vol. 27, no. 4.
- RÓBERT PÉTER [1999]: Kikből lettek vállalkozók? *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- RÓNA-TAS ÁKOS [1994]: The first shall be last? Entrepreneurship and communist cadres in the transition from socialism. *American Journal of Sociology*, vol. 100, no. 1.
- SPÉDER ZSOLT [1997]: Háztartások egy kistérségben. *Szociológiai Szemle*, 1. sz.
- STARK, D. [1992]: A rendszerazonosságtól a szervezeti sokféleségig. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- STOREY, D.–ATKINSON, J. (szerk.) [1993]: *Employment, the Small Firm and the Labour Market*. Routledge, London.
- SZELÉNYI IVÁN [1988]: *Socialist Entrepreneur. Embourgeoisement in Rural Hungary. (Manchin Róbert, Juhász pál, Magyar Bálint és Martin, B. közreműködésével.)* Polity Press, UK.
- TAYLOR, M. P. [1994]: Earnings, Independence or Unemployment: Why Become Self-Employed? Working Papers of the ESRC Research Centre on Micro Social Change, no. 26.
- VAJDA ÁGNES [1996]: Mikrohitellel vállalkozók Magyarországon, *Európa Fórum*, 12. sz.
- WEBER, M. [1992]: *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 2/1*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- WILKEN, P. H. [1979]: *Entrepreneurship: a comparative and historical study*, Ablex Publishing Corporation, Norwood, New Jersey.

Függelék

A multinomiális logitmodell

$$P_s(\mathbf{x}_i, \theta) = \exp(\mathbf{x}_i^* \beta_s) / \left(1 + \sum_r \exp(\mathbf{x}_i^* \beta_r) \right) \quad \text{ha } s \neq 1,$$

$$P_1(\mathbf{x}_i, \theta) = 1 / \left(1 + \sum_r \exp(\mathbf{x}_i^* \beta_r) \right), \quad \text{ha } s = 1,$$

ahol

P_s az s állapot bekövetkeztének valószínűségét (gyakoriságát) jelenti,

\mathbf{x}_i a független változókat tartalmazó vektor,

θ az ezekhez tartozó meg nem figyelt együtthatók összessége,

β_s pedig az s állapothoz tartozó becsült együtthatók vektora.

A binomiális modell megegyezik a fenti modellnek egy aletetével, amikor is s két értéket vesz fel:

$$P(\mathbf{x}_i, \theta) = \exp(\mathbf{x}_i^* \beta) / [1 + \exp(\mathbf{x}_i^* \beta)], \text{ illetve}$$

$$Q(\mathbf{x}_i, \theta) = 1 - P(\mathbf{x}_i^*) = 1 / [1 + \exp(\mathbf{x}_i^* \beta)]$$

F1. táblázat
A munkanélküliség esélyének becslése probitmodellel

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
15–19 éves	0,1433	0,0633	0,024	0,3310	0,0736	0,000
25–39 éves	-0,3039	0,0367	0,000	-0,2366	0,0463	0,000
40–54 éves	-0,4097	0,0375	0,000	-0,4097	0,0470	0,000
55–59 éves	-0,7845	0,0835	0,000	-0,3882	0,1203	0,001
60–75 éves	-0,3621	0,1234	0,003	-0,1381	0,1318	0,295
< 8 osztály	1,0181	0,0880	0,000	1,3984	0,1008	0,000
Általános iskola	0,6805	0,0455	0,000	0,3987	0,0460	0,000
Szakiskola	0,4659	0,0408	0,000	0,1377	0,0465	0,003
Gimnázium	0,1424	0,0635	0,025	0,1031	0,0530	0,052
Főiskola	-0,1959	0,0831	0,018	-0,5381	0,0851	0,000
Egyetem	-0,3279	0,1120	0,003	-0,5459	0,1512	0,000
Rokkantsnyugdíj	-0,1129	0,0970	0,244	0,6125	0,1097	0,000
Körzeti munka- nélküliségi ráta	0,0375	0,0027	0,000	0,0241	0,0033	0,000
Konstans	-1,7868	0,0546	0,000	-1,6128	0,0598	0,000

Probitmodell

Férfiak: megfigyelések száma = 21735, $\chi^2(13)=1080,2$, Prob > $\chi^2 = 0,000$, loglikelihood = -63350,8253, pszeudo $R^2 = 0,0785$.

Nők: megfigyelések száma = 16873, $\chi^2(13)=779,08$, Prob > $\chi^2 = 0,000$, loglikelihood = -40430,4196, pszeudo $R^2 = 0,0879$.

F2. táblázat
A munkanélküliség esélye változó becslött értékei

Megnevezés	Megfigyelések száma	Átlag	Standard hiba	Minimum	Maximum
Férfiak	21 735	0,0961	0,0668	0,0028	0,6150
Nők	16 873	0,0736	0,0643	0,0062	0,7136

F3. táblázat
A munkanélküliség esélyének hatása az önfoglalkoztatás valószínűségére, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
<i>Nem mezőgazdasági vállalkozó</i>						
A munkanélküliség esélye	-8,2775	0,6577	0,000	2,6545	1,0678	0,013
15–19 éves	-0,4894	0,2881	0,089	-1,2168	0,3090	0,000
25–54 éves	0,2670	0,0942	0,005	0,2450	0,1079	0,023
55–59 éves	-0,4415	0,1528	0,004	0,9870	0,1966	0,000
60–75, nyugdíjas	1,0750	0,2052	0,000	0,8472	0,2946	0,004
60–75, nem nyugdíjas	0,3405	0,3446	0,323	1,2290	0,6566	0,061

F3. táblázat (folytatás)

A munkanélküliség esélyének hatása az önfoglalkoztatás valószínűségére, 1998. első negyedév

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	együttható	standard hiba	$P > z$	együttható	standard hiba	$P > z$
Maximum általános iskola	-0,6481	0,0922	0,000	-1,4945	0,1269	0,000
Felsőfokú végzettség	-0,2068	0,0664	0,002	-0,3161	0,0973	0,001
Öregségi nyugdíj, korhatár alatt	1,1207	0,3467	0,001	-0,2118	0,3962	0,593
Rokkantsági nyugdíj, öregségi nyugdíj korhatára alatt	0,4523	0,1778	0,011	0,7152	0,2870	0,013
Hét éven aluli gyermek	0,0969	0,0563	0,085	-0,1856	0,0952	0,051
Háztartásméret	-0,1888	0,0188	0,000	-0,1209	0,0265	0,000
Budapest	0,0130	0,0761	0,864	-0,2197	0,1071	0,040
Dél-Dunántúl	0,0625	0,0770	0,417	0,0697	0,0958	0,466
Nyugat-Dunántúl	-0,5986	0,0830	0,000	-0,1655	0,1062	0,119
Alföld	0,5674	0,0638	0,000	-0,0404	0,0914	0,659
Észak	-0,1196	0,0761	0,116	-0,4952	0,1049	0,000
Konstans	-0,6667	0,1345	0,000	-1,9614	0,1700	0,000
<i>Mezőgazdasági vállalkozó</i>						
A munkanélküliség esélye						
15–19 éves	-2,2967	1,0467	0,028	2,2307	1,0095	0,027
25–54 éves	-0,8393	0,6142	0,172	0,4683	0,6425	0,466
55–59 éves	0,8456	0,2126	0,000	1,4411	0,3940	0,000
60–75, nyugdíjas	0,9513	0,2849	0,001	3,1261	0,4586	0,000
60–75, nem nyugdíjas	3,1493	0,2907	0,000	4,4956	0,4727	0,000
Maximum általános iskola	2,2392	0,4758	0,000	4,7658	0,9453	0,000
iskola	0,7122	0,1154	0,000	0,6817	0,1578	0,000
Felsőfokú végzettség	-0,1539	0,1581	0,330	-1,3308	0,3985	0,001
Öregségi nyugdíj, korhatár alatt	2,3004	0,3855	0,000	0,3855	0,7349	0,600
Rokkantsági nyugdíj, öregségi nyugdíj korhatára alatt	1,9309	0,1627	0,000	1,6681	0,3709	0,000
Hét éven aluli gyermek	-0,5031	0,1185	0,000	0,7039	0,1817	0,000
Háztartásméret	0,0600	0,0343	0,080	-0,0525	0,0616	0,394
Budapest	-3,3978	0,7163	0,000	-1,9190	0,7464	0,010
Dél-Dunántúl	0,0540	0,1550	0,727	-0,1552	0,3259	0,634
Nyugat-Dunántúl	-0,2835	0,1648	0,085	1,0436	0,2709	0,000
Alföld	1,1434	0,1217	0,000	1,6873	0,2388	0,000
Észak	-0,6701	0,1854	0,000	-0,1386	0,3208	0,666
Konstans	-4,3828	0,2787	0,000	-6,6268	0,4955	0,000

Referenciakategóriák: 20–24 éves, középfokú iskola, nem nyugdíjas, Közép-Magyarország.

Viszonyítási alap: alkalmazotti státus valószínűsége, multinomiális logitmodell.

Férfiak: megfigyelések száma = 19647, $\chi^2(34) = 1946,01$, Prob > $\chi^2 = 0,000$, loglikelihood = -9908,264, pszeudo $R^2 = 0,0894$.

Nők: megfigyelések száma = 15632, $\chi^2(34) = 899,42$, Prob > $\chi^2 = 0,000$, loglikelihood = -52680,7515, pszeudo $R^2 = 0,0786$.

F4. táblázat
Nem mezőgazdasági önfoglalkoztatás valószínűsége, első negyedév

Megnevezés	1993		1994		1995		1998	
	együttható	P > z	együttható	P > z	együttható	P > z	együttható	P > z
Férfi	0,301	0,00	0,316	0,00	0,321	0,00	0,345	0,00
Magyar állampolgár	-		-		-		-0,457	0,00
Kor	0,027	0,00	0,025	0,00	0,028	0,00	0,023	0,00
Kor ² /100	-0,034	0,00	-0,027	0,00	-0,030	0,00	-0,020	0,02
Nem házas	-0,203	0,00	-0,174	0,00	-0,177	0,00	-0,159	0,00
Iskolában töltött évek	0,004	0,28	0,004	0,33	0,015	0,00	0,021	0,00
Budapesti lakos	0,078	0,05	0,014	0,73	-0,042	0,24	0,069	0,05
Körzeti munkanélküliségi ráta	-0,002	0,41	-0,003	0,38	-0,010	0,00	-0,008	0,01
Konstans	-1,774	0,00	-1,767	0,00	-1,873	0,00	-1,567	0,00
Megfigyelések száma	20793		18429		20676		25 810	
Loglikelihood	-78830,18		-73110,14		-81550,77		-9602,34	
$\chi^2(7)$, $\chi^2(8)$	293,98		285,480		363,050		556,17	
Pseudo R ²	0,0183		0,019		0,022		0,0281	